

Židovské náhrobky – umění symbolů

Motivy zármutku a skonu

9. část

Židovské hřbitovy jsou definovány talmudskými pravidly, na jejichž dodržování dohlíží spolek *Chevre kadiša gmlut chasadim*. Pohřebiště jsou považována za rituálně nečistá místa, která musí být přesně vymezena i z důvodu nutnosti očisty při odchodu. Jedním z hebrejských názvů židovského hřbitova je *dům hrobů* – *bejt kevarot*. Hroby a způsob jejich označení pomocí náhrobků mají zůstat na místě navždy. Před existencí hromadných pohřebišť bylo zvykem jednotlivé hroby nebo hrobky viditelně označit pro kolemjdoucí. Jedním z obvyklých způsobů bylo umístění hrobu pod stromem, jak je popsáno v biblickém textu (1 Sam 31,13). Debora, kojná Rebeky, byla pohřbena pod stromem, který Jákob nazval *Dubem pláče* – *alon bachut* (Gn 35,8).

Alon bachut – Dub pláče

Dub pláče se stal symbolem pro projevy smutku a zobrazení smutečního stromu bylo pro výzdobu náhrobků příhodné. Skutečnost, že toto zobrazení vychází ze židovské biblické tradice, dokládá hebrejský nápis *alon bachut*, kterým je v některých případech motiv označen. Za nejstarší zobrazení na našem území je možné považovat stylizo-

Obr. 1: Mikulov, okres Břeclav, židovský hřbitov, náhrobek Heršla, syna Heršla Loschitze, 1866, detail

vaný vegetativní motiv na náhrobku Liby, ženy Avrahama Perelese, na Starém židovském hřbitově v Praze (1587). Text náhrobku začíná hebrejským souslovím: Pod dubem pláče... „*tachat alon bachut*“. Stéla je v horní části zdobena dvěma stočenými volutami, vyrůstajícími z rozložené základny trojúhelníkového tvaru. Na základě textu náhrobku lze tento stylizovaný rostlinný motiv interpretovat jako Dub pláče.

Další příklady užití motivu *alon bachut* doplněného nápisem nacházíme až kolem poloviny 19. století. V této době stromy mívají podobu smuteční vrby. Nejvíce dochovaných příkladů se nachází na hřbi-

tově v Mikulově kolem poloviny 19. století (Šimon, syn Wolfa Deutsche, 1853, Rivka Mirjam Sara, žena Isaka Weibergera, 1855, Heršl, syn Heršla Loschitze, 1866, obr. 1). Ve druhé polovině 19. století byl motiv velmi oblíben a používán často pro náhrobky žen. Ve 20. století byl stylizovaný symbol Dubu pláče včetně nápisu použit halíčskými uprchlíky na hřbitově v Pohořelicích (Miezi, dcera Reuvena Gecla Berkowitsche, 1915).

Smuteční strom *alon bachut* je, kromě levitského a kohenského znamení a Davidovy hvězdy, nejdéle doloženým výtvarným motivem výzdoby židovských náhrobků na našem území. Je totiž jedním z mála symbolů používaných ve výzdobě židovských sepulkrálií po druhé světové válce. Včetně nápisu, který jej určuje, se objevuje na několika náhrobcích v Liberci (1946).

Obr. 2: Myslkovice, okres Tábor, židovský hřbitov, náhrobek Esterl, ženy Wolfa Schönbauma, 1857, detail

Symbol stromu měl ve svém znaku pražský spolek *Chevre kadiša gmlut chasadim*. Zobrazení je dochováno na holbách

Obr. 3: Heřmanův Městec, okres Chrudim, židovský hřbitov, náhrobek Ley Ludmily, ženy Meira Goldmanna, 1869, detail

z poslední čtvrtiny 18. století a považuje se za „cechovní“ znamení spolku. Bratrstvo je používalo při každoročních slavnostech. V dekorativní kartuši umístěné na holbě je zobrazen strom připomínající dub, který je obklopen náhrobky. Cechovní znamení spolku jakožto symbol zármutku a truchlení se stalo příhodnou inspirací pro rozšíření motivu v reliéfní výzdobě náhrobků.

O necelé století později byl smuteční strom zobrazen ve štítu budovy spolku *Chevre kadiša* ve Strážnici. Budova špitálu, kterou se vstupovalo na hřbitov, nese ve svém štítu zobrazení smutečního stromu typu *alon bachut*. Připojený nápis datující budovu k roku 1873 je uvozen souslovím: „stín našich dní na zemi“.

Podoba smutečního stromu byla obvykle jasně rozpoznatelná, proto se často vyskytuje i bez nápisu. Ačkoliv je znám již z náhrobků z 1. poloviny 19. století (Břeclav: náhrobek Mirjam, ženy Henocha Hoffmanna, dcery Manise Bitnera, 1835), nejčastější výskyt spadá až do období po polovině 19. století. Velmi početně je dochován na Chrudimsku, kde se stal oblíbeným výtvarným tématem kamenické dílny v Luži, která zásobovala i hřbitovy ze širokého okolí z východních Čech. Většina lužských náhrobků s reliéfem smutečního stromu pochází ▶

Obr. 4: Radenín, okres Tábor, židovský hřbitov, náhrobek Leviho Tellera, 1849, detail

► z 60. let 19. století a jejich nositeli bývají muži. Zajímavostí je zobrazení smutečného stromu na náhrobkách členů rodiny Schönbaum v Myslkovicích, které symbolizuje příjmení zesnulého, obr. 2.

Obr. 5: Luže, okres Chrudim, židovský hřbitov, náhrobek Rejzl Epsteinové, 1866, detail

Pokud se hledala vhodná výtvarná znamení pro náhrobky manželů, používal se často smuteční strom pro ženy a tvořil protějšek pro typicky mužské symboly. Příkladem je dvojice náhrobků mohela Meira Goldmanna a jeho ženy Ley Ludmily v Heřmanově Městci (1853 a 1869, obr. 3).

Podoba smutečného stromu vycházela ze specifik židovské tradice, strom se stal

i oblíbeným tématem výzdoby křesťanských náhrobků. Na židovských náhrobkách bývá reliéf stromu kombinován s dalšími motivy: s hrobem (Uherský Ostroh, fragment, 1862) či s náhrobkem (Radenín, Levi Teller, 1849), obr. 4, nebo s vázou (Čemovice, Mírl, žena Wolfa Arensteina, 1862). Unikátní je vyobrazení stromu typu *alon bachut*, stojícího uprostřed hřbitova ohrazeného zdí a opatřeného budovou *tahary* pro rituální očistu mrtvého těla na náhrobku Theresie Epsteinové v Luži (1866), obr. 5. Na reliéfu jsou detailně vyznačeny jednotlivé náhrobky hřbitova. Takováto vyobrazení na sepulkráliích jsou jedinečná i v evropském měřítku. Podoba varšavského židovského hřbitova je zachycena na reliéfu honosného monumentálního památníku ve Varšavě.

Náhrobní kámen

Tradice vztyčovat náhrobní kameny nad hrobem vychází z biblického textu, který zmiňuje vztyčený kámen (*maceva*) nad hrobem Jákobovy ženy Ráchel (Gn 35, 20). Náhrobní kámen jako téma pro výzdobu náhrobků se na našem území vyskytuje od počátku 19. století a za jeho rozšířením sledujeme již zmiňovaný emblém pražského spolku Chevra kadiša. Na ploše stély od této doby nacházíme samostatná zobrazení hrobu nebo náhrobního kamene v různých obměnách. Náznak hrobu v podobě vyvýšeného terénu je zobrazen na náhrobku v Uhříněvsi,

pod nímž je pohřben představený spolku Chevra kadiša (1800).

Zobrazení náhrobního kamene či čelní strany tumbly se v náhrobní výzdobě objevuje od 1. poloviny 19. století (Joseph Pick, Kamenice nad Lipou, 1827, Kopl Epstein, Babčice, 1856, obr. 6). Na zobrazených náhrobních kamenech se nacházejí dvě písmena zkracující úvodní slova nápisu: zde leží (Hroubovice: Brejndl, žena Daniela Herše Wantocha, 1855), celé jméno zemřelého (zmiňované náhrobky z Kamenice n. Lipou a Babčic) nebo jeho iniciály (Žamberk: Jicchak Saxl 1850).

Ve východních Čechách najdeme na náhrobkách zobrazené velmi honosné a monumentální reliéfy náhrobků (zmiňované náhrobky z Vamberku a Hroubovic). Stylizované a jednoduše provedené náznaky náhrobků jsou zobrazeny na starém hřbitově v Kolíně (Gunpl, syn Azriela 1838) a na hřbitově Radobyl u Kamýku nad Vltavou (Hirš, syn Meira, 1840).

Obr. 6: Babčice, okres Tábor, židovský hřbitov, náhrobek Kopla Epsteina, 1856

Unikátní stély na hřbitově v Domousnici (Gela, žena Mošeho Freunda, 1848) tvoří na celé její ploše zobrazené průčelí v podobě domu se střechou opatřenou taškami. Vyjadřuje představu náhrobku jako příbytku duše. V některých z uvedených příkladů dokonce náhrobní nápisy sdělují: „s jásotem spočineš ve svém hrobě v zahradě ráje – *gan eden*“ (Hroubovice). Hrob proto neznamená jenom místo pohřbu, ale obsahuje také myšlenku zmrtvýchvstání. Náhrobek je v některých náhrobních nápisech připodobňován k *chupě*, svatebnímu baldachýnu, který přiřkává duši – *nefeš* (Kolín).

► Text a foto Iva Steinová

Židovské náhrobky – umění symbolů

Motivy zármutku a skonu (II)

10. část

Zlomený strom

Vyobrazení zlomeného stromu nebo stromu s uťatými větvemi odpovídá biblickému textu: „vyvrátil jako strom nadějí mou“ (Job 19,10). Ve východní a střední Evropě byl tento motiv v náhrobní výzdobě velmi oblíbený, odráží i romantické cítění doby vzniku. Jeden z raných dokladů tohoto výtvarného zobrazení na náhrobcích na našem území pochází z Loštic (Fejgele, dcera Šemuela, 1824), **obr. 7**. Na stromě s usekanými větvemi je rozpoznatelný ptáček, symbol jména zeměle či symbol odcházející duše. Ve 2. polovině 19. století

Obr. 7: Loštice, okres Šumperk, židovský hřbitov, náhrobek Fejgele dcery Šemuela, 1824, detail

se motiv zlomeného stromu často objevuje na hřbitovech jihozápadních Čech, např. v Horažďovicích, Rabí, Slatině a Vodňanech. Zlomený strom nebo zlomená květina většinou vyjadřují předčasně ukončený život dítěte nebo mladého člověka.

Pozoruhodný typ náhrobku se vyvinul v poslední čtvrtině 19. století. Nemá obvyklou podobu stély, ale tvoří jej tvar kmene stromu s usekanými větvemi. Několik dokladů se nachází v severních Čechách na hřbitovech v Tepličkách (Moses Bauer, 1877, Carolina, dcera Davida Lejba Schwarze, 1880, Olga, dcera Marka Fischla, 1897) a v Libochovicích (Richard Koch, 1891, a Elinka, dcera Avrahama Rohra, 1895). Náhrobky pocházejí ze stejné kamenické dílny a jsou provedeny tak, aby i v detailech kůry a suků věrně napodobovaly stojící kmen a konvenovaly soudobému výtvarnému cítění. Z porovnání písemných údajů o zemřelých vyplývá, že tento typ náhrobku byl používán pouze pro mladého člověka do 25 let života.

Motiv stromu byl i oblíbenou součástí výzdoby stél, které vznikaly pod vlivem nastupujícího stylu secese. Strom tvoří přirozený rámec náhrobku, pod jehož většinou asymetricky položenou korunou je uve-

den nápis (Divišov, katastrální území Měchnov, Hana Luftschtzová, 1895). Secesní vliv pokračuje i v prvních desetiletích 20. století, náhrobky však ztrácejí specifickou židovskou podobu a neodlišují se od běžné výzdoby křesťanských hřbitovů. Příkladem může být náhrobek členky opery Národního divadla Bedřišky Reichnerové (1916) na novém židovském hřbitově v Kolíně.

Listy, větve, květiny a vázy

Součástí výzdoby židovských náhrobků jsou reliéfy květin, smuteční charakter mají zejména reliéfy vegetace, která visí směrem dolů. Jejich podoba je různorodá. Výzdobu z jednoduché stylizované vegetace najdeme na náhrobních kamenech ve 2. polovině 18. století (Velké Meziříčí, Bzenec). Bývá symetricky umístěna ve vrcholu náhrobku. Reliéfy bohaté květinové dekorace, visící v náročné a okázalé výzdobě na bočních pilířích náhrobků, jsou charakteristické pro produkci kamenických dílen ve východních Čechách v poslední třetině 18. století (Hořice, Dobruška, Vamberk). Zastoupeny jsou náhrobky žen i mužů. Zcela jiné pojetí

Obr. 8: Heřmanův Městec, okres Chrudim, židovský hřbitov, náhrobek Šemuela Humburga, 1821

najdeme v polovině 19. století v Libochovicích. Zobrazení padajících listů na náhrobku Šendl, ženy Jakova Neuschula (1851), výstižně vyjadřuje pocit pozůstalých z odchodu blízkého člověka.

Pod vlivem všeobecného vkusu majoritní společnosti se v 19. století staly námětem pro zobrazení na náhrobcích i smuteční vázy s drapérií. Po roce 1919 jsou výjimečně na židovských hřbitovech doloženy příklady zpopelnění zesnulých. Nápis na jednoduché

Obr. 9: Luže, okres Chrudim, židovský hřbitov, náhrobek Chaji Sary, ženy Davida Borgese, 1850

a působivé skulptuře smuteční vázy sděluje místo uložení popelu Ing. Fleischnera (nedatováno, Jičín).

Srdce

Podobně jako květiny a vegetace, které visí na znamení smutku, je možnou variantou motiv obráceného srdce mřícího hrotem vzhůru. Charakteristickým příkladem je náhrobek na hřbitově v Heřmanově Městci (Samuel Humburg, 1821, **obr. 8**).

Lod'

Velmi neobvyklým znamením je motiv lodi, který byl dosud na našem území na náhrobcích zdokumentován ve třech případech. Nejstarším je náhrobek Chaji Sary, ženy Davida Borgese, v Luži (1850), **obr. 9**. Nápis záměrně parafrázuje biblický text o smrti Abrahamovy ženy Sáry. Nevypovídá však nic o důvodu použití motivu lodě. Druhý náhrobek se stejným motivem (Luže, 1856),

► **obr. 10**, stojí nad hrobem mladíka Eliezera Singera, jehož nápis označuje jako „jednoho z žáků Aharona Kohena“. Třetím doloženým náhrobkem s motivem lodí je jednoduchá a působivá stéla Ignáce Hostovského na hřbitově v Jičíně (1922), která kromě jména a letopočtů neobsahuje žádný nápis.

K výkladu motivu lodí na náhrobku bylo vysloveno několik hypotéz. Stejně jako kotva může také loď vyznačovat obchodní činnost zesnulého. Další interpretace je založená na biblickém textu (Př 30,19), který zmiňuje cestu lodí uprostřed moře jako jednu ze skrytých věcí. Motiv lodí na náhrobku by poeticky vyznačoval představu o odchodu z tohoto světa jako o cestě po moři.

Porovnání stejného slova v různých kontextech nebo obdobných slov na různých místech *Tanachu* je obvyklá metoda studia judaismu a na této metodě je postavena také další hypotéza. Hebrejské slovo *anija* znamená zármutek (Pl 2,5, Iz 29,2), přičemž písemná podoba tohoto slova je identická se slovem *onija*, které znamená loď (Př 30,19). Užití motivu lodí ve smyslu zármutku dokazuje náhrobek v Slonimu v dnešním Bělorusku (1892), který zobrazuje loď se zlomeným stěžněm a v nápisu loď komentuje výrazem zármutek – *anija*.

Zobrazení nářku v podobě potápějících se lodí je rozpoznatelné na reliéfu mauzolea

Obr. 10: Luže, okres Chrudim, židovský hřbitov, náhrobek Eliezera Singera, 1856

Bera Sonnenberga ve Varšavě (1822). Výjev zobrazuje větu žalmu 137,1: „U řek byzantských, tam jsme sedávali s pláčem ve vzpomínkách na Sijón.“

Interpretace náhrobků s vyobrazením lodí na našem území však není zcela jednoznačná. Můžeme usuzovat, že motiv lodí

Obr. 11: Jičín, okres Jičín, židovský hřbitov, náhrobek Leopolda Goldbergera, 1866, detail

symbolizuje buď obchodní činnost, nebo pomocí shodné grafické podoby slov *onija* a *anija* vyjadřuje zármutek.

Střely, zbroj a meče

Střela šípem protínajícím kruhový terč znamená ukončený život. V obdobném provedení se nachází na několika náhrobcích z 60. let 19. století na jihomoravských hřbitovech (Strážnice, Bzenec, Podivín, Dambouřice). Nápis na dvou náhrobcích jsou zachovány natolik, že je možné přečíst věk zemřelých. (Podivín: Frumet Rosenberger, 1866, 21 let; Strážnice: Ciperl Schlesinger, 1866, 24 let.) Jiná varianta střely směřující oběma směry je umístěna na náhrobku haličského uprchlíka z počátku 20. století v Pohořelicích (Michael Szahak, 1914). Mečem proťaté srdce na náročně zpracovaném náhrobku v Kojetíně vyjadřuje bolest pozůstalých nad ztrátou předčasně zesnulého dítěte (Mirjam, dcera Ajzika Lejba Pollaka, 1870).

Na židovských hřbitovech je pohřben značný počet zemřelých v důsledku protizidovských pogromů nebo násilnou smrtí pro svoji víru – „*kedošim*“. *Ha-kadoš* – mučedník bývá v tom případě zmíněn v hebrejském náhrobním nápisu. Ojedinele upozorňuje kolemjdoucí i dodatečný nápis v němčině „*Märtyer der Gemeinde*“, jako je tomu na náhrobku Eljakuma, syna Jicchaka Schalla (Mikulov, 1718). Výtvarné znamení se však pro náhrobky mučedníků nepoužívalo.

Židovští vojáci, kteří se zúčastnili válečného tažení a zemřeli na následky zranění, byli většinou pochováni na nejbližším židovském hřbitově. Je podivuhodné, že i v dobách válek bylo toto pravidlo dodržováno. Zejména ve východních Čechách nacházíme náhrobky jako pozůstatky válek, nejčastěji bitvy u Hradce Králové z roku 1866. Náhrobky jsou označeny reliéfy

zbraní a zbrojí, které mají charakterizovat způsob úmrtí padlých. V Jičíně jsou pohřbeni Eduard Grimm z Doudleb a Leopold Goldberger z Bratislavy (1866), **obr. 11**, ve Velké Bukovině Avraham Lewy z rumunského Temešváru (1866). Identifikace náhrobku Leopolda Goldbergera je pouze hypotetická na základě písemných pramenů, neboť náhrobní nápis se na náhrobku nedochoval. Na starém hřbitově v Hořicích se z této doby nachází náhrobek s obdobnou výzdobou, upomínající na pohřbené vojáky z napoleonských válek z let 1813–1814.

Novodobý náhrobek na židovském hřbitově v Rakovníku nese kolorovanou fotografii zemřelého vojáka z první světové války Viléma Strausse, důstojníka vozatajské divize, který zemřel v Olomouci na následky zranění z ruské fronty a k pohřbu byl převezen do rodného Rakovníka (1914), **obr. 12**.

Obr. 12: Rakovník, okres Rakovník, náhrobek Viléma Strausse, 1914

Tragickou skutečností první světové války byli i haličtí uprchlíci prchající před postupující frontou. Jejich náhrobky byly na židovských hřbitovech umístěny většinou odděleně. Stély bývají bez výzdoby, jen ojedinele jsou opatřeny jednoduchým stylizovaným výtvarným motivem (Pohořelice) nebo medailonem s fotografií (Kladno).

► Text a foto Iva Steinová

Židovské náhrobky – umění symbolů

Motivy zármutku a skonu (III)

11. část

Podané ruce

Dvě vzájemně podané ruce na židovských náhrobkách vyznačují ve většině případů hrob dvojice blízkých lidí, manželů nebo sourozenců, spojených úzkým příbuzenstvím v životě a znovunalezených ve smrti. Původně antický motiv přátelství a věrnosti, znovu používaný od renesance, pronikl do výzdoby židovských náhrobků až v 19. století. Nejstarší příklady pocházejí z doby kolem poloviny 19. století: bratři Karl a Rudolf Gompertzovi, zesnulí ve stejný den (Dolní Kounice, 1851), manželé Juda a Barbara Breindl Singerovi (Ivančice, 1851), **obr. 13**, děti předsedy židovské obce Jonase Cviho Brauna (Uherský Ostroh 1863/1866), sourozenci Wolf a Jisrael Ignatz

Obr. 13: Ivančice, okres Brno-venkov, židovský hřbitov, manželé Juda a Barbara Breindl Singerovi, 1851

Königové (starý židovský hřbitov v Roudnici nad Labem, 1869/1870). Na náhrobku v Kojetíně jsou podané ruce zobrazeny pod smutečným stromem a symbolizují setkání manželů ve smrti po dlouhém, více než třicetiletém období (Cvi Hirš Steiner, 1832, a jeho žena Chaje, 1867). Smuteční strom jakožto místo vzájemného setkání umocňuje celkový výraz.

Pouze ojediněle jsou podané ruce vyobrazeny na náhrobku, který není určen pro dvojici, ale pro jednotlivce (např. v Blevicích: Šemuel Jílovský, 1849; v Mikulově: Leopold Teltscher, 1928). Motiv rukou je v posledním jmenovaném případě umístěn ve středu Davidovy hvězdy. Podané ruce nejsou specificky smutečním motivem. Nacházíme je na *ketubách*, svatebních smlouvách, a na *chupách*, svatebních baldachýnech, kde ilustrují stejnou myšlenku spojením dvou blízkých.

Anděl

Velmi neobvykle působí výzdoba náhrobku Zeeva Wolfganga Roubitschka na novém židovském hřbitově v Hostouni

Obr. 15: Osoblaha, okres Bruntál, židovský hřbitov, náhrobek Alexandra Bergmanna, 1853, detail

(1855). Ústřední výtvarné téma náhrobku představuje postavu modlícího se anděla zobrazeného z profilu. Andělé neboli poslové jsou součástí tradičního judaismu a jejich postavy se občas na židovských náhrobkách objevují, když nesou korunu nebo přidržují nápis (Domousnice, Uherský Brod, Písečné nad Dyjí, Šafov). Modlící se anděl je však zcela neobvyklý a v dosavadní

židovské funerální skulptuře nemá obdoby. Navozuje dojem přímluvce pro zemřelého a zřejmě byl ovlivněn křesťanským pojetím. Ústřední pole náhrobku se svým námětem zcela vymyká dosavadním zvyklostem. S tím kontrastuje skutečnost, že vedlejší pole jsou zaplněna tradičními motivy, korunou a levitskou konvicí, a že celý text náhrobku je vytesán v hebrejštině.

Obr. 14: Úsov, okres Šumperk, židovský hřbitov, náhrobek Ješajahu Lejba Katze, 1862

Přesýpací hodiny

Motiv přesýpacích hodin jakožto alegorie ukončeného lidského života je na českých a moravských hřbitovech používán až v 19. století. Předpokládané předlohy pocházejí nejspíše z konce 17. století, kdy byly tématem soudobých tisků. Ve stejné době se objevují i na sepulkráliích sefardského hřbitova v německém Hamburku. Na tamních náhrobkách jsou doplněny ještě motivem lebky se zkříženými kostmi, který dokresluje celkový výraz zmaru.

Roku 1692 bylo ve Frankfurtu n. M. vytištěno dílo Davida Ganse *Cemach David*, jehož titulní strana zobrazuje okřídleného boha času, který drží v jedné ruce přesýpací hodiny, v druhé ruce otevřenou knihu a přes rameno má položenou kosu. Postava nese rysy antického boha Chrona a je označena hebrejským nápisem „*Ha-zman kacar*“ – čas je krátký.

Náhrobky s tímto motivem jsou dochovány na severní Moravě v Lošticích (Ester, ➤

► žena Mošeho Bermanna, 1855/1858), v Úsově (Ješajahu Lejb Katz, 1862, **obr. 14**) a v západních Čechách v Janovicích nad Úhlavou (Barbara, žena Isaka Steinera, 1873). Přesýpací hodiny tvoří vždy ústřední motiv, který je obvykle doplněn křídly a charakterizuje „krátký a ukončený čas“. Někdy jsou připojena další znamení, zlomená svíce (Janovice n. Ú.) či hořící smuteční louče (Loštice). Přesýpací hodiny jako symbol času se ve zjednodušeném provedení nacházejí také na novodobém náhrobku v Liberci (1917). Tento motiv je dalším z řady převzatých námětů, které se staly běžnou součástí židovské sepulkrální výzdoby.

Kniha

Motiv knihy na židovských náhrobcích má několik významů. Jedním z nich je kniha jako symbol lidského života, spojená s pojmem „ukončeného času“. Otevřená kniha v tomto případě obsahuje údaje o pohřbené osobě včetně dat narození a úmrtí. V tomto pojetí zobrazená otevřená kniha navozuje představu knihy života, *sefer chajim*. Každoročně při příležitosti židovského nového roku a následných deseti dní do Dne smíření (*Jom kipur*) se rozhoduje o osudu člověka. Nebýt vymazán z knihy života (Ž 69, 29) znamená být zapsán mezi spravedlivé.

Na židovských náhrobcích bývá v reliéfu kniha vyryto kromě jména a příjmení také datum úmrtí, případně i narození. Raným příkladem z poloviny 19. století je náhrobek v Úsově (Moses Löbl Jahoda, 1855). Ve spojení s přesýpacími hodinami a zlomenou svící je kniha zachycena v Osoblaze (Alexander Bergmann, 1853), **obr. 15**. Samostatný motiv knihy s údaji o zemřelém je hlavním výtvarným prvkem kubistického náhrobku Rosy, ženy Jaakova Beera, v Českých Budějovicích (1921). Originální myš-

Obr. 16: České Budějovice, okres České Budějovice, židovský hřbitov, náhrobek Věry Neviklufové, 1933

lenku představuje tvar náhrobku v podobě knihy. Vyskytuje se od poslední třetiny 19. století na hřbitovech v Tachově, Strakonici a v obměnách také v Horažďovicích a Českých Budějovicích. Poslední zmiňovaný pochází až z roku 1933 a vyznačuje hrob čtyřlété Věry Neviklufové, **obr. 16**.

Obr. 17: Osoblaha, okres Bruntál, židovský hřbitov, náhrobek Bely, ženy Mošeho Wechslera, 1838

Svíce a louče

Seďmiramenný svícen – *menora* – osvětloval posvátné prostory Židů a později se stal jedním z hlavních symbolů judaismu. Zářící světlo představuje život a jeho stín smrt, jak bylo vnímáno v židovské kabale. Na náhrobcích žen svíce symbolizují požehnání, které za svého života pravidelně vykonávaly.

Základní význam symbolu svíce je zapsán v knize Přísloví: „Duše člověka je svíce Hospodinova“ (Př 20,27) a toto sdělení je předmětem vyobrazení na několika náhrobcích (Osoblaha: Bela, žena Mošeho Wechslera, 1838, **obr. 17**; Švihov: Esterl, žena Mošeho Sabata, 1849). V židovství provázejí svíce lidský život od narození po smrt. Jejich symbolika bývá spojena s odchodem duše, neboť světlo, které z nich vyzáří, brání v přístupu zla. Tento aspekt je přítomen v některých zobrazeních na náhrobcích, která připomínají smuteční svíce zapalované u hlavy zemřelého. Reliéf dvou svící rámuje náhrobek nebo jeho spodní část se nachází na náhrobcích Reuvena Kahna, 1873, v Kolíně a Hirše Weigla, 1893, ve Velharticích.

Zlomená svíce podobně jako zlomený strom vyjadřuje nečekaně náhle (Osoblaha) nebo předčasně (Janovice nad Úhlavou) ukončený život. Kombinace zlomené svíce

s přesýpacími hodinami a knihou vyjadřuje třemi způsoby skutečnost ukončeného života. Zobrazuje smrt jako milník v životě člověka, který vymezuje a završuje lidské snažení.

Louče visící hořícím plamenem směrem dolů představují další alternativu vyjádření smutku. Toto původně antické znamení se na náhrobcích židovských hřbitovů vyskytuje od poloviny 19. století v hojném počtu (např. v Novém Bydžově, Jičíně, České Lípě, Mikulově, Hořicích, Úsově) a rozšířeno je i v symbolice používané majoritní společností.

• • •

Pro zobrazení zármutku ze smrti existuje v židovských sepulkrálních památkách široká škála motivů vycházejících ze židovské tradice, i převzatých námětů, jejichž těžiště je až ve výdobě 19. století. Přes vážnost tématu konce života a následného truchlení je z náhrobních nápisů cítit naději, že smrtí vše nekončí. Jeden z nápisů je uvozen souslovím: „Znamení pro živou duši – *Cijun le-nefeš chaja*“ (Nový Bydžov: Josef Heller, 1849), **obr. 18**. Nápis i zpracování výzdoby židovských náhrobků vyznačují jistotu o věčnosti a nesmrtnosti duše.

► Text a foto Iva Steinová

Obr. 18: Nový Bydžov, okres Hradec Králové, starý židovský hřbitov, náhrobek Josefa Hellera, 1849